

Gülzadə Abdulova (Axundova)

Ənənəvi qadın geyim bəzəkləri

Açar sözlər: *geyim bəzəkləri, qəlibkarlıq üsulu, şəbəkə üsulu, fond saxlanıcı, kəmərlər*

Azərbaycan xalqının yaratdığı, nəsillərdən-nəsillərə ötürərək keçən əsrin əvvəllərinə qədər istifadə etdiyi və hazırda muzey fondlarında qoruyub saxladığı ənənəvi xalq geyimləri özünün dekorativ sənət yaradıcılığı baxımından zənginliyi, forma və məzmun gözəlliyi, göz oxşayan cazibədarlığı ilə məşhur olmuş, və bu mənada el müdrikləri “Gözəllik ondur, doqquzu dondur”-qənaətinə gəlmişlər. Xalq yaradıcılığı nümunələrində, klassik poeziyada və el şairlərinin yaradıcılığında gözəllər vəsf edilərkən onların geyimlərinə xüsusi önəm verilmişdir.

Vaxtilə bütün Avropanı özünə cəlb edən Azərbaycan ipəyi zaman-zaman milli geyim dəstlərimizin yaranıb biçimlənməsində böyük rol oynamışdır. Hətta bəzən geyimlər elə parçasının adı ilə (“tirmə köynək”, “xara çəpkən”, “xara köynək”, “qanovuz don”, “abı nımtənə”, “xara şal”, “atlas tuman” və sair) adlandırılmış, daim tərif mövzusu olmuşdur.

Etnoqrafik araşdırmalar və muzey fondlarında qorunub saxlanan kolleksiyalar belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, milli qadın geyimlərinin gözəlliyini şərtləndirən əsas əlamətlərdən biri yüksək keyfiyyətli parçalar idisə, digər mühüm şərt geyimlərə əlavə olunan bəzəklər idi. Bəzəklər maddi mədəniyyətin mühüm elementlərindən biri kimi “ictimai təbəqələr arasında sosial bərabərsizliyi daha dolğun əks etdirməklə, bəhs olunan dövrün (XIX-XX əsrin əvvəllərinin-G.A) xüsusiyyətlərini, xalqın həyat və məişət tərzini, lokal və etnik özünəməxsusluğunu, etnik-mədəni təması və türkdilli xalqlar arasında etnogenetik əlaqələri, yaş dövrünün ayrı-ayrı pillələrində bəzəklərdən istifadə edilməsində meydana gələn dəyişiklikləri və s. də özündə daha dolğun əks etdirir” (1,s.323-324) və istifadə təyinatına görə baş, qulaq, boyun, sinə, bel, əl-bilək, eləcə də geyim bəzəkləri kimi qruplara bölünür. Araşdırılmasını qarşımıza məqsəd qoyduğumuz geyim bəzəklərini öz növbəsində tikmə və taxma olmaqla iki, istehsal texnologiyasına görə isə üç

qrupa bölmək olar.

Tikmə bəzəklərə müxtəlif metallardan hazırlanmış ətəkliliklər, düymələr, çarpazlar, yaxalıqlar, sərmələr, toxuma üsulu ilə hazırlanmış şahpəsənd, qaragöz bafta, bafta, zəncirə, qıvrım və müxtəlif növ tikmələr, taxma bəzəklərə isə kəmər və sancaqlar daxildir. Geyim bəzəklərini istehsal texnologiyasına görə aşağıdakı kimi təsnif etmək olar: zərgərlik sənəti üsulu ilə hazırlanmış bəzəklər(müxtəlif forma və üsullarla hazırlanmış yaxalıqlar, ətəkliliklər, düymələr, çarpazlar, qarmaqlar, sərmələr, sancaqlar, kəmərlər, başmaq bəzəkləri və s.); toxuma üsulu ilə hazırlanmış bəzəklər(şahpəsənd, qaragöz bafta, bafta, zəncirə, qıvrım, səms və s.); tikmə sənəti növləri ilə ərsəyə gətirilmiş bəzəklər(muncuq, pilək, məlilə, quşgözü, doldurma, hamar, güləbətın, təkəldüz və s). Bütün bu bəzəklər geyimlərin estetik dəyərini artırmaqla yanaşı, eyni zamanda, onu geyinən şəxsin maddi durumunu, sosial vəziyyətini nümayiş etdirmək vasitəsi kimi düşünülmüşdür.

Bu gün Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin “Etnoqrafiya”, “Arxeologiya” və “Xüsusi” fondlarında geyim bəzəklərinin tarixini araşdırmağa yardımçı ola biləcək və bədii dəyərinin misilsizliyi ilə seçilən müxtəlif növ sənətkarlıq nümunələri mühafizə olunmaqdadır.

Geyim bəzəklərinin ən geniş yayılmış növlərindən biri düymələrdir. Etnoqrafik ədəbiyyatda düymələrin qəlibkarlıq üsulu ilə hazırlanmış dairəvi formalı və qoza düymələrə bölündüyü qeyd olunur(2,s.102). Lakin “Etnoqrafiya” və “Xüsusi» fondlarda aparılan araşdırmalar sübut edir ki, geyim mədəniyyətimizdə tökmə, şəkəkə, qarışıq (bir neçə istehsal texnologiyasının sintezindən ibarət), ipək sapdan hazırlanmış düymələrdən də geniş istifadə olunmuşdur.

Əsasən zərgərlər tərəfindən hazırlanan metal düymələr müxtəlif forma və naxış ünsürlərinə malik olmaqla, həm Azərbaycan zərgərlik incəsənətinin yüksək səviyyəsindən soraq verir, həm də yüksək estetik-bədii zövqə malik Azərbaycan qadınının bəzək elementlərindən istifadə bacarığının rəngarəngliyini təsdiqləyir. Düymələrin hazırlanmasında zərgərlik sənətinin bütün sahələrindən məharətlə istifadə olunmuşdur. Adətən qızıl, gümüş, mis və bürüncdən hazırlanan düymələrin estetik gözəlliyini artırmaq məqsədilə onlara müxtəlif daşlardan qaşlar da əlavə edilmişdir.

Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunan tökmə üsulu ilə hazırlanmış düymələr qaşlı və qaşsız olmaqla müxtəlif ölçü, forma və nəqş ünsürünə malikdirlər(3,4). Bu tipli düymələrin estetik baxımlılığını artırmaq üçün üzəri adətən qarasaşadla örtülürdü. Bir qayda olaraq ilgək düyməyə lehim-

«Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi - 2010»

lənməklə birləşdirilmişdir.

Tökmə üsulu ilə hazırlanmış düymələrin digər bir nümunəsi şəbəkə texnikasını xatırladan tunc düymələrdir. Belə düymələr varlı qadınların geyim dəstinə daxil olaraq geyimlərə xüsusi gözəllik və dəbdəbə bəxş edirdi.

Onlar əsasən çəpkən, arxalıq kimi çiyin geyimlərində istifadə edilirdi. Bəhs olunan düymələr (5) fondun nadir materiallarından biri olmaqla, sənətkarlıq baxımından da diqqəti cəlb edir. Düymənin şar forması kəsb edən baş hissəsinə firuzə qaş oturdulmuşdur. İlgəyə doğru getdikcə yığılaraq armudvari forma alan düymələr 3 sm uzunluqdadır və istənilən geyimə gözəllik bəxş etməyə qabildir.

Muzeyin Etnoqrafiya fondunda tökmə üsulu ilə hazırlanmış şəbəkə texnikasını xatırladan düymələrin (6) daha geniş yayılmış növü olan “gül” formalı düymələr də yer almaqdadır. Belə düymələrdə də ilgək bir baş düyməyə lehimlənmişdir.

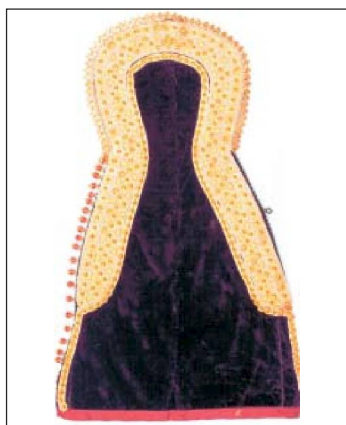

Atmaqol arxalıq və çəpkənlərin qollarına da bəzən xırda düymələr

düzmək adət halını almışdı. Ənənəvi milli geyimlərə əlavə olunan atmaqollar dekorativ səciyyə daşıdığından, onlar ehtiyac yarandıq-

da düymələndirdi. Nəzərdən keçirilən atmaqol nümunələri göstərir ki, bu məqsədlə metal düymələrlə(7) yanaşı müxtəlif qiymətli daşlardan da istifadə olunmuşdur. Xüsusi fondada mühafizə olunan qolçaq nümunəsinin (8) kənarına dirsəkdən biləyə doğru mərcan düymələr bəndlənmiş, qarşı tərəfə isə ilgək tikilmişdir. Biləkdən aşağı hissənin kənarları isə çaxmapilək asmalarla bəzədilmişdir. Qolçağın üzəri də dekorativ baxımdan çaxmapiləklərlə və mirvarilərlə nəfis şəkildə işlənmişdir. Belə dəbdəbəli geyim bəzəkləri yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, yalnız tavanalı ailələrin geyim dəstinə daxil olaraq, xüsusən gəlin xonçası üçün nəzərdə tutulurdu. Hər bir ailə gəlin xonçasının dəbdəbəli olmasına xüsusi fikir verirdi.

Azərbaycan zərgərlik sənətində geniş yayılmış və qədim tarixə malik olan döyməqəlib və şəbəkəçilik üsulu ilə hazırlanmış qızıl və gümüş düymələr də geyim bəzəkləri sırasında özünəməxsus yer tutmuşdur. Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığında və orta əsr şairlərinin əsərlərində qızıl düymələr vəsf olunur:

Örtübən başına şalı-zər gəzər

Abıdan nımtənə, qızıl düymələr (9,s.301) ...
və ya

Güləbətın köynək, abı nımtənə,

Yaxasında qızıl düymə gərəkdir(10,s.76),

Etnoqrafik çöl materialları və Xüsusi fondada mühafizə olunan saxlanc-lar(11) da təsdiq edir ki, qızıl düymələrdən kütləvi şəkildə istifadə olunmasa da, əhalinin tavanalı təbəqəsi belə qiymətli düymələri antik dövrdən etibarən geyim dəstinə əlavə edə bilmişdir. Düymələrin əksəriyyəti qəlibkarlıq və şəbəkə üsulu ilə hazırlanmışdır. Sadəcə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, artıq XX

əsrin 20-30-cu illərindən sonra geyim mədəniyyətində baş verən dəyişikliklər və sovet üsuli-idarəsi belə düymələrdən (ümumiyyətlə, zinət əşyalarından)

«Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi - 2010»

istifadə olunmasını əngəlləmiş, qızıl düymələr geyim dəstini tərk edərək əridilmiş və yeni dəbə uyğun məmulat istehsalına cəlb olunmuş və ya ticarət və qarət yolu ilə ölkə sərhədlərindən kənara çıxarılmışdır. İndi muzey fondlarında qızıl məmulatlarının azlıq təşkil etməsini şərtləndirən səbəblərdən bir qismi məhz bundan ibarətdir.

Düymələrlə yanaşı, çiyin geyimlərində, xüsusən nimtənə, çəpkən və arxalıqlarda “çarpaz” adlanan geyim elementindən də istifadə olunurdu. Çarpazlar qarşı-qarşıya olaraq geyimin bel hissəsinə bərabər sayda tikilirdi. Çarpazların hər iki tərəfinə ilgək lehirlənirdi. İlgəyin biri geyimə tikilir, əks tərəfindəki ilgəklərdən isə müxtəlif materialdan hazırlanmış ip calın-çarpaz keçirilir, tarım çəkilərək bağlanırdı. Bu geyim bəzəyinin “çarpaz” adlanması da bununla əlaqədardır. Nəzərdən keçirilən çarpaz nümunəsi (12) tökmə şəbəkə üsulu ilə hazırlanmaqla 8 ədəddən ibarətdir. Fondun geyimlər bölməsində mövcud olan çəpkən nümunələrinin (13) timsalında çarpazların düzülüş qaydasını əyani şəkildə izləmək mümkündür.

Fondun materialları arasında yer alan və yeganə nümunə olan digər bir saxlanca (14) qarmaq lehirlənmişdir. Bu isə onu göstərir ki, geyimlərin bəzədilməsində sadə qarmaqlarla yanaşı, dekorativ formalı qarmaqlardan da istifadə olunmuşdur.

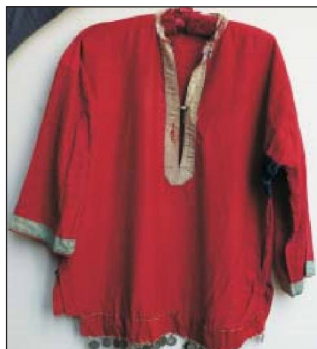

Ənənəvi qadın geyimlərinin tikmə bəzək elementlərinin böyük hissəsini ətklik və yaxalıqlar təşkil etmişdir ki, bunlar da zərgərlər tərəfindən şəbəkə və döymə qəlib üsulu ilə hazırlanır, həmçinin kiçik metal pullardan da tərtibləndirirdi. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ümumiyyətlə, geyim bəzək-

lərinin bütün növlərində metal pullardan geniş istifadə olunmuşdur (kəmər, düymə, yaxalıq, ətəklilik). Bunu fond materialları arasında yer alan çoxlu sayda saxlanclar da təsdiq edir. Ətəklilik və ya yaxalıq üçün nəzərdə tutulan pullara qulp lehimlənir və eyni qayda ilə qulplar sapa və ya zəncirə keçirilərək köynəyin və üst geyimlərinin yaxasına, ətəyinə, qollarına tikilirdi. Onların içərisində daha çox diqqəti cəlbədən və yaxalıq üçün nəzərdə tutulmuş saxlanc(15) kiçik ölçülü boruya bənzər qulplara lehimlənmiş metal sikkələrdən ibarətdir.

Ətəkliliklər köynəyin ətəyinin ön hissəsinə tikilirdi. XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərinə aid olan fotosəkillər, fonda mühafizə olunan köynək nümunələri və ədəbiyyat materialları bunu tam əminliklə söyləməyə imkan verir.(16) Dövrə aid fotosəkillərin demək olar ki, hamısında ətəkliliklərin köynəyin ətəyinə tikildiyi və arxalığın altından görünə biləcək uzunluqda olduğu aydın görünür(17)

Döymə qəlib üsulu ilə hazırlanmış belə ətəkliliklərdən biri (18) qulp lehimlənmiş hillərdən ibarətdir və qulplar sapa düzülmüşdür. Digər ətəklilik (19) isə eyni üsulla hazırlansa da zəncirə düzülmüşdür və ara-sıra qumrovlar da əlavə olunmuşdur (onu daşıyan şəxs hərəkət etdikcə qumrovlar tərpənərək melodik səs çıxarırdı). Hər iki halda zəncir və ya sap geyimin ətəyinə tikilirdi.

Xalq arasında “midaxıl” adlanan ətəklilik nümunəsi(20) formaca digərlərindən fərqlənsə də, əməli əhəmiyyəti baxımından onlarla eynilik təşkil edir. Döyməqəlib üsulu ilə hazırlanmış yarpaq formalı midaxıllar borucuqlara

birleştirilmişdir. Midaxıl iki hissədən ibarət olaraq istehsal edilmiş və bir-birinə lehimlənərək vahid formaya salınmışdır. Köynək ətəyi üçün nəzərdə tutulmuş “midaxıl” bəzən boyun bəzəyi kimi də istifadə olunmuşdur.

Azərbaycanda zərgərlik incəsənətinin yüksək inkişafı haqqında aydın təsəvvür yaratmaq imkanı verə biləcək növbəti ətəklilik (21) əvvəlki ətəkliliklərdən daha çox istehsal texnikasına görə fərqlənən, şəbəkə üsulu ilə hazırlanmış butalardan ibarətdir. Butalar qulp vasitəsilə 25 sm uzunluğu olan zəncirə bəndlənmişdir.

Yaxalıqlar formaca ətəklilərə bənzəsələr də, həcm etibarilə onlardan bir qədər böyük olurdu. Qoza adlanan yaxalıqlar misdən (22), gümüşdən və qızıldan (23, 24) qələbkarlıq üsulu ilə hazırlanırdı. Bu tip bəzəklər arxalığın yaxa kəsiyi boyunca tikilirdi. Belə yaxalıqlar əsasən Azərbaycanın Qarabağ, Naxçıvan və İrəvan bölgələri

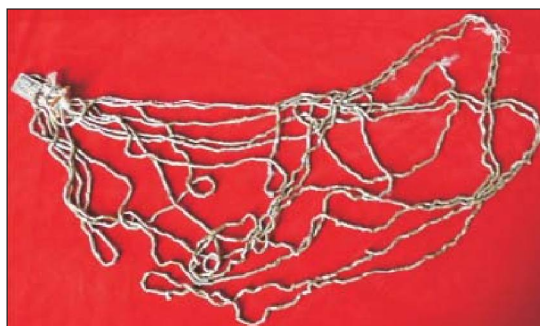
üçün xarakterik idi. Qarabağ bölgəsinə aid olan fotoşəkillərdə geyimlərin yaxasında eynilə belə qoza yaxalıqlardan istifadə olunduğu göz önündədir. Fotoşəkillər fikrimizin dəqiqliyinə tam zəmanət verərək sübut edir ki, xüsusən yüksək təbəqənin gənc qadınları arasında istifadə olunan bu geyim bə-

zəyi XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində deniş yayılaraq dəb halını almışdı.

Azərbaycan milli geyimlərində geniş istifadə olunan bəzək elementlərindən biri də “sərmə”(sarıma) adlanan geyim bəzəyi yəni də zərgərlər tərəfindən metaldan hazırlanırdı(toxuma üsulu ilə ərsəyə gətirilən sərmələrdən də geniş istifadə olunmuşdur). Sərmə hazırlamaq üçün xüsusi dəzgahda uzadılmış metal lövhələr müvafiq ölçüdə döğranaraq borucuq şəklinə

salınır və sapa düzülürdü. Hazır məmulat geyimlərin ətəyində, qolunda, yaxasında olan tikişlərin izini itirmək üçün köbə kimi istifadə olunurdu.(25). Sərmədən həmçinin müxtəlif məişət

əşyalarının bəzədilməsində də yüksək zövqlə istifadə olunmuşdur.

Geyimlərin bəzədilməsində toxunma bəzəklərdən də geniş istifadə edilirdi. Etnoqrafiya fondunda belə bəzəklərin bafta, qaragöz bafta, sahpəsənd, zəncirə və başqa növləri mühafizə olunmaqdadır. Vaxtilə bu geyim bəzəkləri qızıl və gümüşdən çəkilmiş saplarla da toxunurdu. Sonralar onları yandıraraq qızılı sapdan ayırır ((26,s.98)və zinət əşyası hazırlamaq üçün təkrar istehsalda istifadə edirdilər.

Qadın milli geyimlərinin tərkib hissəsi olan ayaq geyimlərinin bəzədilməsinə də XX əsrin əvvəllərinə qədər xüsusi önəm verilirdi. Başmaqlar çaxmapiləklərlə (qızıl və ya gümüş), güləbətın və muncuq tikmələrlə tərtibləndirirdi. Etnoqrafiya fondunda estetik gözəlliyi ilə diqqəti cəlb edən belə qadın başmağı nümunələri və onların bəzək elementlərinin müxtəlifliyi ilə fərqlənən bir neçə növü saxlanmaqdadır. Bu baxımdan gəlin başmaqlarının üst hissəsini bəzəmək üçün nəzərdə tutulmuş saxlanma maraq kəsb edir. Mis materialından qızılyayan dəzgahda uzadılaraq müəyyən ülgü əsasında kəsilmiş bəzək elementinin üzəri cızma üsulu ilə naxışlanmışdır(27).

Başmaqların daban oturacağı hissəsi isə xüsusi metal lövhə ilə bəzədilirdi. Etnoqrafik ədəbiyyatda “daban” (26,s.94) adlanan bu başmaq hissəsi xüsusən gəlinlərin və əsilzadə xanımların başmağına sifariş yolu ilə vurulurdu. Daban bəzən xalis qızıl

və gümüşdən kəsilir, əksər hallarda dəmirdən tökülərək üzəri qızıl suyu, qarasağad və başqa üsullarla bəzədilirdi. Fondun bu qəbildən olan yeganə saxlanıcı(28) bədii və tarixi əhəmiyyəti baxımından çox qiymətli. Dabanın üzəri qızıl suyu ilə nəbati ornamentlə

naxışlanmışdır. Başmağın dabanına bərkidilməsini təmin etmək üçün arxası mıx formalı düzəldilmişdir. Kamil sənət əsəri nümunəsi təsiri bağışlayan dabanlar Şamaxı sənətkarları tərəfindən istehsal olunmuşdur. Maraqlıdır ki, Ağsu rayonundakı XVIII əsrə aid Yeni Şamaxı (Xaraba şəhər) şəhər yerində Ağsu arxeoloji ekspedisiyasının apardığı qazıntılar nəticəsində iki belə daban nümunəsi aşkarlanmışdır. Tapıntılar XVIII əsrdə, bəlkə ondan da əv-

vəl belə başmaq bəzəklərindən istifadə olunduğunu təsdiqləməklə bərabər, Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunan eyni təyinatlı bəzəyin tarixini öyrənmək baxımından da çox böyük əhəmiyyət kəsb edir (29,s.154).

Keçmişdə başmaqların çaxma piləklərlə bəzədilməsi geniş dəbdə olmuşdur. Belə bəzəklər də, həmçinin, qızıl, gümüş, mis metallarından qələbkarlıq üsulu ilə hazırlanırdı. Hazır lövhələr müəyyən forma əsasında başmağın üz hissəsinə tikilirdi. Bu baxımdan Muzeyin Xüsusi fondunda mühafizə olunan başmaq nümunəsi maraqlı doğurur (30). Başmağın üz lüyü qırmızı rəngli məxmər parçadan biçilmiş, üzəri buta, paxlava, quş, ağac formalı qızıldan kəsilmiş çaxmapiləklərlə bəzədilmişdir. Dabanı isə Etnoqrafiya fondunda

mühafizə olunan dabandan kəskin surətdə fərqlənir. Belə ki, başmağın dabana formasına uyğun olaraq döymə üsulu ilə 750-833 əyarlı 52,6 qr. qızıldan yayılıb kəsilmiş bəzək elementi gülməxlarla dabana bərkidilmişdir. Qırmızı rəngdə olması başmağın gəlin geyim dəstinə daxil olmasına dəlalət edir.

Etnoqrafiya fondunda güləbətın və muncuq tikmələrlə bəzədilmiş başmaqların bir neçə gözəl nümunəsi də mühafizə olunur. Xan qızı Xurşud Banu Natəvanın öz əlləri ilə bəzədiyi başmaq nümunəsi həm tarixi, həm də bədii əhəmiyyət kəsb edərək fondun qiymətli materiallarından hesab olunur və yeni ekspozisiyada yer almışdır(31).

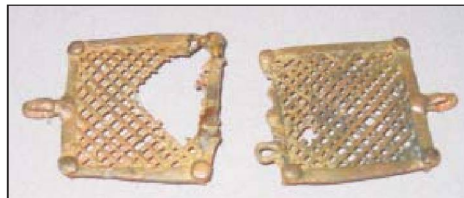
Güləbətın tikmə üsulu ilə bəzədilmiş başmaq üz lüyü də öz tarixi və bədii əhəmiyyəti baxımından fondun dəyərli materiallarından hesab oluna bilər(32). Adətən başmaq hazırlamaq üçün üz lüləklər səriştəli tikmə ustalarına sifariş olunurdu. Bu sənətlə əsasən qadınlar ev şəraitində məşğul olurdular.

Geyim bəzəklərinin geniş yayılmış və ağır növü kəmərlər hesab olunur. Tunc dövründən etibarən istehsalına başlanılan kəmərlər arxeoloji ədəbiyyatda qeyd olunduğu kimi əvvəlcə əməli əhəmiyyət kəsb etmiş, zirhin bir hissəsi olaraq(3,s.3) qarın nahiyəsini zərbələrdən qorumağa, xəncər, qılınc, qəmə asılmasına xidmət etmişdir. Bizə elə gəlir ki, kəmərlər həm də zərbə endirərkən bütün gücün qollara toplanmasını təmin etmək məqsədi ilə düşünülmüşdür. Xalq nağılları və dastanlarda

təsvir olunan qəhrəmanlar mütləq “altdan geyinib, üstədən qıfıllanır, kəməri belinə qurşayır”. Bu ifadə də sübut edir ki, kəmər zireh geyiminin vacib elementi olmuş və əsasən kişilər, həmçinin cəngavər qadınlar tərəfindən istifadə olunaraq, təhlükəsizlik, ehtiyat, güvənlik məqsədi daşmışdır. Fikrimizcə, qız gəlin köçərkən belinin bağlanması adəti də təsadüfi olmayıb, kəmərin məhz bu funksiyasına işarədir. Adətə görə “gəlinapardı” mərasimində oğlanın kiçik qardaşı belindən öz kəməri açaraq gəlinin belinə bağlayırdı. (sonradan bu qırmızı rəngli kəlağayı, zərxara belbağı, ipək parça və ya lentlə əvəz olunmuşdur) (34,s.23). Etnoqraf Nərgiz Quliyevanın ““Belbağlama” ayini əslində gəlinin ərinə etibarlı, sədaqətli olacağına, bir-birinə arxa, dayaq durması arzusunun rəmzidir”(35,s.138) fikri ilə həmrəy olmaqla, onu da əlavə edə bilərik ki, xalq arasında tez-tez istifadə olunan “ondan belin bağlıdırımı?”, “ona bel bağlayırsanmı?”, “ondan belini bağlamısanmı?”, “ona bel bağlamaq olmaz” ifadələri də məhz etibarın, inamın, sədaqət andının sinonimləridir. Belə bir nəticə hasil etmək olar ki, kəmər igidin ehtiyatı, özünə güvənci, etibarlı təminatı olmaqla, həm də gələcək həyat yoldaşının ona sədaqətli olacağına, arxa, dayaq duracağına inamı ifadə edir.

Arxeologiya fondunun kəmər və toqqalarından ibarət saxlanclarına nəzər yetirdikdə məlum olur ki, zirehlə eyni dövrdə kəmərlər həm də bəzək elementi kimi istifadə olunmuşdur. Arxeologiya fondunda yer alan toqqa və kəməre(36;37) əsasən onların bəzək məqsədilə istifadə olunduğunu tam əminliklə söyləmək mümkündür. Fondun zireh kəməri kimi qeydə alınmış(38) yeganə saxlanc bəzək kəmərlərindən forma və quruluşuna görə tamamilə fərqlənərək qarın nahiyəsini qorumağa qabildir.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid olan digər tunc kəmər döymə üsulu ilə hazırlanmışdır. Orta hissəsi nisbətən enli olan kəmər uca doğru getdikcə daralır. Kəmərin bütün kənarları boyunca deşiklər və nöqtəvari döymə naxışlar var. Kənarlardakı deşiklərdən vaxtilə hansısa bəzək elementinin asıldığı şübhəsizdir. Uc hissədəki nisbətən iri deşiklərə çox güman ki, vaxtilə toqqa bərkidilmişdir. Orta hissəsi enli olub, arxaya getdikcə tədricən en-

sizləşən kəmər nümunələri XIX əsrin sonları-XX əsrin əvvəllərinə qədər zinət əşyaları istehsalında öz mövqeyini qoruyub saxlamışdır. Tunc dövrünə aid kəmərlə XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərinə aid kəmərlər arasında paralellər aparmaqla fikrimizi əsaslandırmaq olar.

Zaman keçdikcə digər geyim növləri kimi kəmərlər də dəbə uyğun olaraq dəyişmiş, təkmilləşmiş, onların müxtəlif forma və çeşidləri yaranmışdır. Sonralar kəmərlər geyim mədəniyyətinə elə sirayət etmişdi ki, gənc qızları, gəlinləri və orta yaşlı qadınları kəmərsiz təsəvvür etmək mümkün deyildi. Gəlin xonçasında gümüş kəmərin olması toy bazarlığının ən vacib elementlərindən biri olaraq uzun illər öz əhəmiyyətini saxlamışdır. Hətta bəzi bölgələrdə onsuz qız verilməzdi (39). Buna maddi durumu imkan verməyən ailələr misdən hazırlanmış kəmərlərə qane olmaq məcburiyyətində qalırdılar(40). Mis kəmərlər də öz növbəsində qızıl və gümüşdən hazırlanmış kəmərləri forma və istehsal üsuluna görə təkrarlayırdı. Bizə elə gəlir ki, qadın kəmərləri də öz növbəsində bəzək elementi olmaqla yanaşı, əməli əhəmiyyət daşıyaraq geyimin əyində şıq dayanmasını təmin edir, eyni zamanda bədəni soyuqdan mühafizə etmək qabiliyyətinə malikdir. Yaşlı nəslin nümayəndələri bu məqsədlə bellərinə yer hanasında toxunmuş qalın yun şal sarıyırdılar. Onların geyim dəstində kəməre demək olar ki, təsadüf olunmazdı. Çünki etnoqrafik ədəbiyyatda qeyd olunduğu kimi “geyim insanın yaşını təyin edən əsas maddi mədəniyyət elementlərindən biri olmuşdur”. Bəzənib–düzənmək, şux rəngli geyimlərdən, bər-bəzəklərdən, geyim bəzəklərindən istifadə etmək qızlara, gəlinlərə xas idi. Yaşlı qadınlar isə tünd rəngli geyimlər geyir və bəzəklərdən demək olar ki, istifadə etmirdilər. “Cavanlıqda bəzənmədim, hayıf mənə, qocalıqda bəzənmişəm, ayıb mənə” atalar sözü bu fikri etnoqrafik baxımdan daha dəqiq aydınlaşdırmaq imkanı verir. Atalar sözündən də məlum olur ki, geyinib-gecinmək yalnız cavanlıq dövrü üçün münasibdir. Orta yaşdan sonra al-əlvan geyinmək, zər-zivərdən istifadə etmək xalq arasında yaxşı hal hesab olunmur, eyib sayılırdı.

Azərbaycan xalqının geyim bəzəkləri arasında gümüş kəmərlər çoxluq təşkil edərək geniş yayılmışdı. Bunu nəinki Xüsusi fondun kolleksiyasında, həmçinin Azərbaycanda mövcud olan bütün muzeylərin fondlarında əsasən gümüş kəmərlərin toplanması bir daha sübut edir. Əgər qızıl kəmərlər yalnız yüksək təbəqə

qadınlarının geyim bəzəkləri sırasına daxil olurdusa, gümüş kəmərlər nisbətən ucuz başa gəldiyindən orta təbəqə qadınları arasında daha çox istifadə olunurdu. Gümüş kəmərlərə alıcı tələbatının yüksək olması onun müxtəlif forma və çeşidinin yaranmasını şərtləndirmişdir. Təsadüfi deyil ki, folklor nümunələrində gümüş kəmərin adı daha çox çəkilir:

Həştərxandan gəmi dolu nar gəlir,
Yar yanına ürək sevən yar gəlir.
Mənim yarım gözəllərin gözəli,
Gümüş kəmərcə incə belə dar gəlir(41);
və ya
Tovuz kimi sığallanıb,
Xına yaxıb telə Ballı.
Zər ətəkli gümüş kəmərcə,
Qurşaybıdır belə Ballı(42).

Göründüyü kimi gümüş kəmərcə qadın geyim dəstəsinin vacib elementi olmaqla yanaşı, qadın gözəlliyinin incəliklərini üzə çıxaran bir element kimi də vəsf olunur. “Gözəllik ondur, doqquzu dondur” atalar sözünün mahiyyətində də məhz geyim və bəzəklərin qadına yaraşlıq verən, onun gözəlliyini, cazibədarlığını artıran mühüm elementlər olması dayanır.

Vaxtilə Azərbaycanda “pələk”, “qələmi”, “sallama”, “şəbəkə”, “gül”, “aynalı” kəmərcə adı ilə məşhur olan kəmərlərdən geniş istifadə olunmuşdur. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya və Xüsusi fondlarında müxtəlif istehsal üsulu ilə hazırlanmış rəngarəng çeşidli qızıl, gümüş, mis kəmərlər və belbağlılar vardır. Kəmərlərin təsnifatı xüsusi bir tədqiqatın mövzusu olduğundan onun üzərində dayanmağı lazım bilmirik. Təkcə onu deyək bu məqalədə ki, “Arxeologiya”, “Etnoqrafiya” və “Xüsusi” fondların kolleksiyaları arasında yer alan qəlibkarlıq və şəbəkə üsulu ilə hazırlanmış kəmərlər, ümumiyyətlə, bəzəklər bizə tarixin neçə minillik dərin qatlarına baş vurmağa bələdçi olmaqla yanaşı təsdiq edir ki, ulularımız tərəfindən bünövrəsi qoyulan bu sənət irsi nəsillərdən-nəsillərə, əsrlərdən-əslərə ötürülmüş, son dövrlərə qədər gəlib çatmışdır. Bu məmulatları forma və istehsal texnologiyası baxımından tunc dövrü zərgərlik məmulatlarının genetik varisi, xalqımızı isə onun daşıyıcıları hesab etmək olar. Bu isə xalqımızın bu torpağa “gəlmə”, “köçəri” olduğunu söyləyənlərə bir cavab kimi də ünvanlana bilər.

Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, geyim bəzəklərinin tarixi də geyim mədəniyyətinin özünün tarixi qədər qədimdir (43,s.142) və Azərbaycan qadını

«Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi - 2010»

yüksək zövqlə geyinməklə yanaşı, yüksək zövqlə bəzənməyi də məişət tərzinin bir hissəsinə çevirmişdir. Bu isə öz növbəsində zərgərlik incəsənətinin inkişafına təkan vermiş, səriştəli xalq zərgərləri - el sənətkarları bəhs olunan dövr üçün qiymətli sənət nümunələri yaradaraq, Azərbaycan qadınlarının bəzək əşyalarına olan tələbatlarını ödəməyə çalışmış və buna nail olmuşlar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT:

- 1.F.Vəliyev. Geyimlər və bəzəklər. Azərbaycanın Milli Ensiklopediyası. Bakı, 2007, 884 s.
2. K.Hadıyeva. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ənənəvi qadın bəzəkləri. Bakı,2009.172 s.
- 3.MATM. EF. İnv.№397
4. MATM. EF. İnv.№ 392
5. MATM. EF. İnv №3791
6. MATM. EF. İnv №3750
7. MATM. EF. İnv№ 5917
8. MATM. XF. İnv №55.
9. Abbas və Gülgöz- Azərbaycan məhəbbət dastanları. Bakı, 1979,s.261-308.
10. M.P.Vaqif. Əsərləri. Bakı, Yazıçı, 1988, 192 s.
- 11.MATM. XF. İnv №281; XF. İnv №129; XF. İnv №232.
- 12.MATM. EF. İnv. №3748
13. MATM. EF. İnv. №.4231
14. MATM. EF. İnv. № 3829
- 15.MATM. EF. İnv. №6237
16. MATM. EF. İnv. №73
17. MATM. NF. İnv.7959,12029, 12031,13309
18. MATM. EF. İnv. №6233
19. MATM. EF. İnv. №4564.
20. MATM. EF. İnv. № 6304.
21. MATM. EF. İnv. № 6846
22. MATM. EF. İnv. № 2555
23. MATM. XF. İnv №2.
24. MATM. XF. İnv. №242.
25. MATM. EF. İnv. №6231.
- 26.A.Mustafayev. Şirvanın maddi mədəniyyəti.Bakı: Elm,1977,116s.
27. MATM. EF. İnv. №2965.
28. MATM. EF. İnv. № 3564.
29. G.Abdulova(Axundova). Ağsu tapıntıları və onların etnoqrafik paralelləri. Ağsu şəhəri otra əsrlərdə. 2010.II bur.386 s.
30. MATM. XF. İnv.53.
31. MATM. EF. İnv. №4382.
32. MATM. EF. İnv. №2283.
33. T.Göyüşova. Azərbaycanın tunc kəmərləri(son tunc-ilk dəmir dövrü) (tarix üzrə fə.l.dok.alimlik dər.almaq üçün təqdim ed. diss. avtoreferatı).Bakı. 2010.

«*Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi - 2010*»

34. Elçin Aslanov. Azərbaycan toyu. Bakı, 2009 240 s.
35. N.Quliyeva. Azərbaycanda müasir kənd ailəsi və ailə məişəti. 241 s.
36. MATM. AF. İnv. №417
37. MATM. AF. İnv. №23640
38. MATM. XF. İnv. №414.
39. Məlumatı etnoqraf N.Quliyeva vermişdir.
40. MATM. EF. İnv. № 4763.
41. Azərbaycan xalq mahnıları. 2 cildə. I c.s.106-107.
42. Aşıq Qoca. Ballı. Azərbaycan aşıqları və el şairləri. II. Bakı, 1984, s. 320.
43. F.Vəliyev. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. Bakı, 2010, 307 s.

Gulzade Serkhan qizi Abdulova (Akhundova)

Traditional female garment decorations (on the basis of materials of the National History Museum of Azerbaijan)

Summary

Key words: *garment decorations, stamp, filigree, fund materials, belts*

Jewellery is the most important elements of material culture and garment decorations are considered to be one of its branch. Researches conducted in “Ethnography”, “Archaeology” and “Special” funds prove that garment decorations were widely used for making traditional national garments richer and the history of these decorations is very ancient. With getting out of use of traditional garments, the decorations lost their importance and these gems are stored in the museum funds at present as a valuable exhibits.

Абдулова (Ахундова) Гюльзаде Сархан гызы

Традиционные украшения женской одежды (на основе материалов Национального Музея Истории Азербайджана)

Резюме

Ключевые слова: *украшения для одежды, техника штамповки, техника филигрань, хранение фондов, пояса*

Составной частью украшений, являющихся важным элементом материальной культуры, считаются украшения для одежды. На основе исследований фондов «Этнографии», «Археологии» и «Специального» было доказано, что для обогащения национальной одежды широко использовали ювелирные украшения, история которых насчитывает ни один век. В связи с выходом из употребления национальной одежды эти украшения перестали использоваться и в настоящее время в основном хранятся в фондах музеев в качестве ценных экспонатов.